

AMEA Arxeologiya və Etnoqrafiya İnstitutu,
“Azərbaycan arxeologiyası və etnoqrafiyası”
№ 1, 2019, səh. 3-19

Müzəffər Maqsud oğlu Hüseynov
AMEA Arxeologiya və Etnoqrafiya İnstitutu,
“Tunc və ilk dəmir dövrü arxeologiyası” şöbəsi
E-mail: muzaffarhuseynov@yahoo.com

GORANBOYUN SON TUNC-İLK DƏMİR DÖVRÜ QƏBİR ABİDƏLƏRİ VƏ DƏFN ADƏTLƏRİ

Açar sözlər. Sərdabə, kurqan, Tatarlı, kamera, nekropol.

Ключевые слова: склеп, курган, Татарлы, камера, некрополь.

Key words. vault, kurgan, Tatarli, chamber, necropolis.

E.ə. XIV-VIII əsrləri əhatə edən son tunc-ilk dəmir dövrü bir çox əlamətləri ilə əvvəlki dövrlərdən kəskin fərqlənir. E.ə. II minilliyin ortalarından başlayaraq cəmiyyətin içərisində gedən sosial və əmlak bərabərsizliyi özünün ən yüksək inkişaf mərhələsinə qədəm qoyur. Bu dövrdə məhsuldar qüvvələrin inkişafı misli görünməmiş vüsət alır. Səntəkarlığın yeni sahələri, onun ənənəvi sahələrinin yaranması və daha da inkişafı, hələ III minillikdən başlayan yaylaq maldarlığının tam formalaşması, tayfalararası əlaqələrin artaraq geniş region xarakteri alması və s. Bu kimi köklü dəyişikliklər cəmiyyətin həyatında əsaslı dönüşlərə səbəb olmuşdur.

Son tunc-ilk dəmir dövründə qısa vaxtda baş vermiş bu köklü dəyişikliklər, ibtidai icma quruluşu tarixində əvvəlki yüzilliklər ərzində tədrici inkişaf prosesinin nəticələrini kölgədə qoymuşdur. Azərbaycanın Gəncə-Qazax bölgəsində yerləşən Goranboy rayonu ərazisində tədqiq olunan çoxsaylı qəbir abidələrinin tədqiqi zamanı əldə edilən zəngin maddi mədəniyyət nümunələri yuxarıda söylədiyimiz fikirləri sübut edən dəlillərdir. Tədqiq edilən zonanın son tunc-ilk dəmir dövr abidələri əvvəlki dövrlər kimi yaşayış məskəni və qəbir abidələrindən ibarətdir. Yaşayış məskənləri bu dövrün qəbir abidələri ilə müqaisədə çox azdır. Belə vəziyyət Azərbaycanın başqa rayonları üçün də, xüsusilə düzənlik zonalar üçün xarakterik haldır.

Aparılan arxeoloji qazıntılar nəticəsində bəhs edilən dövrün ictimai-siyasi həyatı ilə yanaşı, o dövrün təbii-coğrafi şəraiti, iqlimi haqqında da fikir söyləmək mümkündür. Belə ki, Goranboy rayonu ərazisində açılmış qəbir kameralarının üstünü örtmək üçün istifadə edilmiş böyük ölçülü ağaclar yalnız rütubət çox olan yerdə bitə bilərdi. Deməli, son tunc-ilk dəmir dövründə həyat tərzini nisbətən başqa iqlim şəraitində keçmişdir. Eyni zamanda başqa faktorlar da böyük rol oynamışdır. Buna görə də əsas səbəb, həmin dövrdə Şimali Azərbaycan ərazisində yaşayan tayfaların həyatında baş verən sosial-iqtisadi və ictimai dəyişikliklər (tərkibində bir neçə tayfa ittifaqlarını birləşdirən və geniş ərazini əhatə edən böyük mədəni-etnik birləşmələrin yaranması, təsərrüfat sahələrindəki yeniliklər və s.) olmuşdur. Etnik, iqtisadi, mənəvi və siyasi tariximizin öyrə-

nilməsi baxımından olduqca maraqlı olan qəbir abidələri eyni zamanda cəmiyyətin həyatında baş verən köklü prosesləri də ardıcılıqla izləməyə imkan verir.

Rayon ərazisində yerləşən çoxsaylı arxeoloji abidələr içərisində son tunc-ilk dəmir dövrünə aid olan qəbir abidələri xüsusi yer tutur. Bəhs etdiyimiz dövrə aid Tatarlı, Rüstəmli, Səfikürd, Borsunlu, Qarqucaq, Şadılı, Qaradağlı kurqanlarında, Muncuqlutəpə nekropolunda və Qarqucaq daş qutu qəbirlərində geniş arxeoloji tədqiqatlar həyata keçirilmişdir (5; 6; 7; 8; 9).

Rayon ərazisində qeydə alınan kurqanlar iki qrupa ayrılır:

- Daş və torpaq qarışığından tökülmüş kurqanlar
- Torpaq kurqanlar

Daş və torpaq qarışığından tökülmüş kurqanlar Tatarlı, Səfikürd, Qarqucaq, Şadılı, Qaradağlı, Borsunlu kəndləri ərazisində tədqiq edilmişdir (5; 6; 7). Bu tip kurqanlar torpaq kurqanlara nisbətən kiçik və orta həcmliyə malikdir.

Torpaq kurqanlar ölçülərinə görə nisbətən böyük olub Səfikürd(8), Tatarlı, Tap-Qaraqoyunlu, Borsunlu kəndləri ərazisində tədqiq edilmişdir.

Kurqanaltı kameralar müxtəlif forma və böyüklükdə olmaqla üzərləri ağac tirlərlə örtülmüşdür. Ağac növləri müxtəlifdir. Bəzi ağac örtük, növündən asılı olaraq dövrümüzdə qədər yaxşı vəziyyətdə qalmışdır. Borsunlu və Qaradağlı kəndləri ərazisində tədqiq edilən kurqanaltı kameraların üst örtüyünü təşkil edən ağac tirlər dəmirağacın bir növü olan arçan ağacına aid olduğu sübut edilmişdir (5; 6).

Kurqanların bəziləri xüsusən torpaq örtüklü kurqanlar çay daşlarından ibarət olan kromlexlə əhatə edilmişdir. Goranboy rayonunun Səfikürd kəndi yaxınlığında yerləşən Rüstəmli kurqanının ətrafında iri çay daşlarından qurulmuş kromlexə rast gəlinmişdir.

Kurqanaltı kameralar formasına və ölçüsünə görə müxtəlifdirlər. Bəzi kurqanaltı kameralar giriş dəhlizi-dromosta malikdir. Bu cür qəbir kamerasında adətən kollektiv dəfn həyata keçirilmişdir. Bir ailənin və nəslin dəfn edildiyi sərdabələrin girişi vaxtaşırı açılmış və ölən insanın cəsədi qoyulduqdan sonra yenidən qapanmışdır. Bəzən sərdabədə yeni gələn cəsədə yer olmadıqda daha əvvəl qoyulmuş mərhumların skeletləri biri-birinin üzərinə yığılmışdır. Azərbaycan ərazisində aşkar edilən son tunc-ilk dəmir dövrünə aid sərdabələrin demək olar ki, hamısında bu adətə rast gəlinmişdir.

Goranboy rayonu ərazisində kurqanlar adətən çay və qədim dərə yatağına yaxın ərazilərdə, yaşayış məskənlərinin ətrafında təsadüf edilir. Qəbir abidələri rayonun əsasən dağətəyi ərazilərini əhatə etməklə əsasən Kürəkçay, Qazanbulaq çayı, Gorançay, Qaraçay, Əski dərə, Hacallı arxı və digər ərazilərdə geniş yayılmışdır. Göstərilən ərazidə kurqanlar olduqca sıx yerləşirlər. Oxşar kurqan tipli qəbirlər Şəmkir rayonunun Çinarlı kəndi ilə Şəmkir şəhəri arasındakı ərazidə rast gəlinmişdir. Burada 1-1,5 m hündürlükdə, 10-12 m. Diametrində kurqanlardan ibarət 1,5 km² sahədə kurqan qəbristanlığı yerləşmişdir (12, 171).

Gəncəçay rayonunun bir neçə kurqanlarını araşdıran Y.İ.Hummel kurqan qəbirlərinin “şüa sistemi” üzrə qurulması fikrini irəli sürmüş və bu müddəasını nəzəriyyə kimi əsaslandırmağa çalışmışdır. Lakin, B.B.Piotrovski «şüa sistemini» qəti olaraq inkar edir (27, 131). İ.Nərimanov da bu sistemi rədd edir və göstərir

ki, onun çöl qazıntı işlərində tətbiq edilməsi heç bir müsbət nəticə verə bilməz (17, 142).

Borsunlu kurqanları Goranboy rayonunun eyni adlı kəndi ərazisində yerləşir. Kənd ərazisində ilk kurqan 2002-ci ildə Bakı-Tbilisi-Ceyhan əsas ixrac neft boru kəmərinin çəkilməsi ilə əlaqədar tədqiq edilmişdir. Bu kurqanda oturaq vəziyyətdə dəfn edilmiş döyüşçü qəbri aşkar edilmişdir. Onunla birlikdə at skeleti və digər heyvanlara aid sümüklər aşkar edilmişdir. Qəbirdə döyüşçüyə aid tuncdan hazırlanmış xəncər və ox ucluqları, eyni zamanda daşdan düzəldilmiş ox ucluqları aşkar edilmişdir(15).

Cənubi Qafqaz qaz boru kəmərinin çəkilməsi ilə əlaqədar olaraq Borsunlu kəndi ərazisindəki kurqanlarda arxeoloji qazıntı işləri yenidən başlanılmışdır. Burada işlər 2015-ci il noyabrın 7-dən başlayaraq 2016-cı il 14 yanvaradək davam etmişdir.

Kurqanlar Goranboy rayonunun eyni adlı kəndi ərazisində, Veyisli kəndinə gedən şosse yolun sağında yerləşir. Kurqanların tutduğu sahənin qərb tərəfində Qazanbulaq çayının dərin yarığı vardır.

Qazıntılar zamanı 9 kurqan tədqiq olunmuşdur. Onlar daş örtüklü olub, müxtəlif diametrlərə (4,6 metr-17,8x19,9 metr) və hündürlüyə (10-40 sm) malikdirlər. 3 və C sayılı kurqanlar istisna olmaqla qazıntısı aparılmış bütün kurqanlarda qəbir kameraları aşkar edilmişdir. Bəzi kurqanlarda (6, 7, 8 sayılı) qəbir kameraları kurqan örtüyünün mərkəzində, digərlərində (1, 2, 4 və 5 sayılı) kurqan örtüyünün ətkələrində yerləşmişdir.

Borsunlu kurqanlarından əldə olunan arxeoloji materialların ilkin təhlili bu kurqanları son tunc-ilk dəmir dövrünə (e.ə. II minilliyin sonu-I minilliyin əvvəli) aid etməyə əsas verir.

Goranboy rayonunu ərazisindəki İlanlıtəpə kurqanlarında 6, Uzun rəmə kurqanlarında isə 2 ədəd son tunc-ilk dəmir dövrünə aid kurqanlar qazılıb tədqiq edilmişdir.

Uzun Rəmə kurqanları Goranboy rayonunun Qaradağlı kəndi ərazisində, Şadıllı kəndindən 400 metr şimalda, kiçik təpə silsiləsi üzərində yerləşir (7, 133).

İlanlıtəpə kurqanları Qaradağlı kəndinin şimal-şərqində, kənddən 1 km aralıda düzənlikdə, əkin sahələrinin içərisində yerləşir (5, 41-43). Kurqanlarda arxeoloji qazıntı işlərinə 2008-ci ildə 1 sayılı kurqanın tədqiqi ilə başlanmışdır. 1 Sayılı kurqanın diametri-25 m, hündürlüyü-2 metrdir. Daş örtüklü kurqanın qəbir kamerasının üzəri ağac tirlərlə örtülmüşdür. Qəbir kamerasının üzərinə düzülmiş ağac tirlərin diametrləri 30-35 sm, uzunluqları 3-3,5 metr idi. Onların xüsusi möhkəmliyi ilə seçilən arçan cinsli ağac növünə aid olması ehtimal olunur (5, 41-43). Kurqandan 1 ədəd küpə tipli saxsı qab və bir neçə saxsı qaba aid hissələr, çoxlu sayda əqiq, pasta, kauri, sümük, tunc, qızıl və s. Muncuqlar, tunc asmalar, müxtəlif ölçüdə düymələr, üzüklər, iynə və s. Aşkar edilmişdir. İlanlıtəpə kurqanlarında tədqiq edilən 2 sayılı kurqan digərlərindən maraqlı dəfn adətinə malik olması ilə seçilir. Kurqanın diametri 31 metr, hündürlüyü 3,3 metr olmuşdur. Kurqan örtüyünün torpaq qatı götürüldükdən sonra biri diametri 21 metr, hündürlüyü-3 metr, digəri isə diametri 3,5 metr, hündürlüyü 2,4 metr olan və biri-birindən 1 metr məsafədə yerləşən üzərləri iri çay daşları ilə qurulmuş daş örtük aşkar edilmişdir. Kiçik ölçülü daş örtüklü hissə kurqanın

əsas hissəsindən şərqdə yerləşməklə, qurbangah məqsədilə nəzərdə tutulmuşdur. Qurbangahın kamerasının diametri 2,2 metr, dərinliyi isə 2,4 metr olmaqla oval formalıdır. Qurbangahda zəngin maddi mədəniyyət nümunələri və heyvan sümükləri aşkar edilmişdir. Aşkar olunan maddi mədəniyyət nümunələri saxsı qablar, metal əşyalar və muncuqlardan ibarət idi (6, 94-95).

Kurqanın əsas hissəsində, diametri 21 metr olan daş örtük götürüldükdə bir-birindən 1 metr aralı 2 kamera aşkar edilmişdir. Kurqan örtüyü altından aşkar olunmuş hər üç kamera şərqdən-qərbə doğru simmetrik olaraq bir ox üzərində yerləşmişdir. Mərkəzdə yerləşən əsas kameranın eni 3 metr, uzunluğu 5 metr olmaqla, dərinliyi 2 metr olmuşdur. Buradan metal məmulatı və heyvan sümükləri aşkar edilmişdir.

Kurqanın mərkəzi kamerasından 1 metr qərbdə yerləşən, diametri-1,9 metr, dərinliyi-2,4 metr olan qərb kamerasından döyüşçü və tayfanın nüfuzlu şəxsinə aid edilən qəbir aşkar edilmişdir. Kameradan hər ikisi sağ yanı üstə, bükülü vəziyyətdə, üzü şimal-qərbə doğru, üst-üstə dəfn olunmuş kişi və qadına aid edilən skeletlər aşkar edildi. Kameradan bir ədəd tuncdan hazırlanmış qılınc, bir ədəd xəncər, bir ədəd nizə ucluğu, bir ədəd bilərzik, bir ədəd sırğa, 3 ədəd obsidiandan hazırlanmış ox ucluğu, 5 ədəd saxsı qab və heyvan sümük hissələri aşkar edilmişdir (6, 94-95).

Kurqandan aşkar edilən maddi mədəniyyət nümunələrinin xarakterik xüsusiyyətlərinə və onların analoji oxşarları ilə qarşılıqlı müqaisəsinə əsasən tədqiqatçılar onu ilk dəmir dövrünə (e.ə. IX-VIII əsrlər) aid etmişlər (6, 100).

Rüstəmli kurqanları. Kurqan Goranboy rayonunun Tatarlı kəndi ərazisində yerləşirlər. Burada 5 kurqan qeydə alınmışdır. Kurqanlardan birində arxeoloji qazıntı işləri aparılmış və zəngin maddi mədəniyyət nümunələri əldə edilmişdir. Kurqanın Diametri-35 metr, hündürlüyü-3,5 metrdir. Kurqanın ətrafı 2 metr enində daş düzümü-kromlexlə əhatələnmişdir. Kurqanaltı qəbir kamerası dördkünc-uzunsov formalı olub, uzunluğu-10, eni-5 metrə yaxındır (şək. 1,1). Qəbir kamerasının üzəri 2 cərgə ağac tirlərlə örtülmüşdür. Zaman keçdikcə ağac tirlər torpağın ağırlığından və ağacların keyfiyyətini itirməsindən çökməyə başlamışdır. Kameradan insan skeleti ilə yanaşı heyvan skeletləri və zəngin arxeoloji materiallar aşkar edilmişdir(11, 145-149).

Dəfn ritualı hədsiz dəbdəbəsi və böyüklüyü ilə diqqəti cəlb edir. Qəbir avadanlığı olduqca zəngindir. Qəbirdən qızıldan hazırlanmış bəzək əşyaları, orijinal formalı və naxışlı gil qablar, tuncdan hazırlanmış döyüş yabası, at əsləhələri, zireh lövhələri, ox ucluğu, nizə ucluğu və s. Aşkar edilmişdir. Üzərində insan və atlar təsvir olunmuş qızıl medalyon, fil dişindən bəzək əşyaları, insan sifəti formasında qızıl pələklər, qızıl aslan başlıqlı tunc sancaq, qızıldan hazırlanmış muncuqlar (şək. 2,1), şirli gil qablar yüksək bədii zövqlə hazırlanması ilə fərqlənir. Tapıntılar arasında şüşədən düymələr, muncuqlar, pasta, tunc və serdolıkdən hazırlanmış bəzəklər, orijinal formalı mərmər əşya da vardır. Saxsı qablar içərisində bəhs etdiyimiz dövrə aid Azərbaycan ərazisində çox nadir tapıntılardan olan Assuriya tipli şirli saxsı qabları xüsusilə qeyd etmək lazımdır. Gətirilmə hesab edilən bu tip qabların aşkar edilməsi bəhs edilən dövrdə Ön Asiya ilə əlaqələrin mövcudluğunu göstərən əsas dəlillərdən biridir (şək. 2,1-9).

Arxeoloji materialların təhlilinə əsasən Rüstəmli kurqanını e.ə. IX – VIII əsrlərə aid etmək olar (11, 145-149).

Səfikürd kurqanları. Səfikürd kəndi ərazisində 100-dən artıq kurqan qeydə alınmışdır. Kurqanlar daş və torpaq örtüklü qurulmuşlar. Torpaq örtüklü kurqanlar böyük ölçüdədir. Səfikürd kurqanlarından 2-sində arxeoloji qazıntı işləri həyata keçirilmişdir. Tədqiq olunan kurqanlardan biri daş, digəri torpaq örtüklüdür. 1 saylı Kurqan Goranboy rayonunun Səfikürd kəndi ərazisində, Goranboy-Ağcakənd şosse yolunun sağında, yoldan 250-300 metr qərbdə yerləşir. Kurqanda tədqiqat işləri 2005-ci ildə tərəfimizdən həyata keçirilmişdir.

Kurqan dairəvi formalı olub, konusvari daş örtüyə malikdir. Diametri 8,5 sm, hündürlüyü 50 sm-dir. Kurqanaltı qəbir kamerasının şimal-cənub istiqamətində uzunluğu 2 metr 25 sm, şərq qərb istiqamətində eni 1 metr 75 sm-dir. Qəbirdən sağ yanı üstə, bükülü vəziyyətdə dəfn edilmiş skelet və 6 ədəd müxtəlif forma və ölçüdə hazırlanmış saxsı qab, 10 ədəd əqiq, 1 ədəd pasta muncuq, 1 ədəd obsidian kəsici aşkar edildi. Saxsı qabların üzəri hislə örtülü vəziyyətdə aşkar edilmişdir. Qabların bəzilərinin içərisində quş sümükləri aşkar edildi. Bəzək əşyaları skeletin boyun və bilək hissəsindən aşkar olunmuşdur. Bütün qəbir avadanlığı skeletlə birgə Goranboy rayon tarix diyarşünaslıq muzeyində şüşə örtük altında bərpa edilərək nümayiş olunmaqdadır.

Tədqiq etdiyimiz digər 2 saylı kurqan torpaq örtüklü olmaqla böyük ölçüdədir. 2 saylı Kurqan Səfikürd kəndindən 1km cənub-şərq hissədə, Səfikürd kəndindən-Naftalan şəhərinə gedən şosse yolun sağ tərəfində, bağ yeri deyilən ərazidə, əlverişli təbii-coğrafi mövqedə qurulmuşdur. Kurqanın diametri 35-metr, hündürlüyü 5,5-metrdir (8, 36-37).

Kurqan örtüyü təmizlənərkən örtüyün şimal-şərq sektorunda 1 metr dərinlikdən bir-birindən 2 metr məsafədə 2 müsəlman qəbri təmizləndi. Kurqanaltı kamera şərq-qərb istiqamətində qurulmuşdur. Kameranın göstərilən istiqamətdə uzunluğu 7 metr 20 sm, eni baş yəni qərb tərəfdə 2 metr 85 sm, şərq tərəfdə isə 2 metr 98 sm, dərinliyi 2 metr 65 sm-dir (şək. 1, 2).

Qəbir kamerasına giriş şərqdəndir. Maili formalı giriş dəhlizinin uzunluğu 9 metr, eni 1 metr 20 sm-dir (8, 36-37). Qəbir kamerasının üzəri müxtəlif diametrlə ağac tirlərlə örtülmüşdür. Sonradan qəbir kamerasında baş verən güclü yanğın nəticəsində ağac tirlər yanmaya məruz qalmışdır. Yanma nəticəsində orta hissəsi çökmüş tirlər kömürlənmiş şəkildə qalmışdır.

Qəbirdən 5-i bütöv olmaqla, ümumilikdə 15 ədəd saxsı qab, 104 ədəd sədəfdən hazırlanmış pilək, 100-dən artıq müxtəlif rəngli pasta muncuq, 54 ədəd əqiq muncuq, 1 ədəd kiçik həcmli qolbağ və müxtəlif metal hissələri aşkar olunmuşdur (şək. 1, 2). İnsan skeletinin xırda fraqmentlərinə rast gəlinmişdir (8, 36-37).

Kurqanı Azərbaycanın digər həm dövr abidələrlə müqaisəli şəkildə təhlil etdikdə oxşar qəbir abidələrinin mövcudluğunun şahidi oluruq. Xüsusən Qarabağ ərazisində aparılan arxeoloji qazıntılar zamanı oxşar qəbir abidələri tədqiq edilmişdir (4). Azərbaycanın müxtəlif bölgələrində oxşar dəfn adətlərinin mövcudluğu son tunc dövrü tayfalarının etnik cəhətdən yaxınlığının nəticəsi olduğunu söyləyə bilərik.

Qarqucaq kurqanı: Goranboy rayonunun Qarqucaq kəndi ərazisində, kəndin şimal-şərq hissəsində yerləşir. Kurqan həyatı sahəyə düşdüyündən kurqa-

nın üst örtüyü təsərrüfat işləri zamanı dağıntıya məruz qalmışdır. Yerli əhalinin məlumatına və müşahidələrə əsasən kurqanın üst örtüyünün diametrinin 16-17 metr, hündürlüyünün isə 2-2,5 metr olduğunu söyləyə bilərik.

Kurqanaltı torpaq qəbirdən aşkar edilən arxeoloji materiallar son tunc-erkən dəmir dövrünə aiddir. Kurqan örtüyündə sonrakı dövrdə küp qəbir və 2 ədəd daş qutu qəbir salınmışdır. Əsas Kurqanaltı qəbirdən aşkar etdiyimiz arxeoloji materiallar son tunc-ilk dəmir dövrünə aid 2 ədəd bardaqdan və bəzək əşyalarından ibarətdir (9, 74-75).

Oxşar bardaq tipli saxsı qablar Tovuzçay, Həsənsu (10, 100-106) və Qazqulu nekropollarından da, əldə edilmişdir. Qarqucaq kurqanından aşkar olunmuş bəzək əşyaları pasta, əqiq, kaori, gil və digər minerallardan hazırlanmışdır. Ən çox pasta muncuqlar əldə edilmişdir. Bəzək əşyalarının əksəriyyətini təşkil edən pasta muncuqlar (720 ədəd) kiçik həcmli olub, ağ və göy rəngdə, doğrama üsulu ilə hazırlanmışdır. Zınqrov formalı ağ rəngli bəzək əşyasının yuxarı hissəsində asmaq üçün oyuc açılmışdır. Qəbirdən həmçinin 3 ədəd kaori muncuq, 1 ədəd sümükdən hazırlanmış nal formalı muncuq, 10 ədəd müxtəlif formalarda-açıq qırmızı və qırmızı rəngli əqiq muncuq, 11 ədəd müxtəlif formalı bəzək əşyaları-muncuqlar, 2 ədəd kiçik həcmli muncuq aşkar edilmişdir. Muncuqlardan biri düyməvari, digəri isə boru şəklində hazırlanmışdır. 4 ədəd qırmızı rəngli, şəffaf obsidiandan hazırlanmış, enli və yastı bəzək əşyası. 7 ədəd bəzək əşyası- doğrama üsulu ilə hazırlanmışdır (9, 74-75).

Kurqanda antik dövrdə 2 ədəd daş qutu və 1 ədəd küp qəbir salınmışdır.

Daş qutu qəbirlər kurqan örtüyündən aşkar edilmişdir. Qəbirlərdə skeletlər bükülü vəziyyətdə olub, ətrafından saxsı qablar, silahlar və bəzək əşyaları aşkar edilmişdir.

Azərbaycanın daş qutu qəbir abidələri əsasən tunc dövrünə aid olub, daha çox son tunc-ilk dəmir dövründə geniş yayılmışdır. Bu tip qəbirlər qeyd olunan dövrdə Azərbaycanın qərb bölgələrinə məxsus Xocalı-Gədəbəy mədəniyyəti adı altında arxeoloji ədəbiyyatda səciyyələndirilmişdir.

Xocalı-Gədəbəy mədəniyyətinə aid ərazilərdən daş qutu qəbirlər, tədqiqatçılardan V. Belk (28), E.Resler (18), A.A.İvanovski (25) tərəfindən çox aşkar olunmuşdur. Bundan başqa bu tip qəbir abidələri tədqiqatçılardan Y.İ.Hummel (21), Ə.K.Ələkbərov (19), Q.Aslanov (1;2;3), İ.Nərimanov, C.Xəlilov (12), H.Cəfərov (4), H.Kəsəmənli (13), və başqaları tərəfindən tədqiq edilərək öyrənilmiş, tunc dövründən başlayaraq ilk orta əsrlər dövrünədək Azərbaycanda çox geniş bir mədəniyyət kimi yayıldığı müəyyənləşdirilmişdir.

Bölgədə son illər aparılan sistemli arxeoloji tədqiqatlar nəticəsində son tunc-ilk dəmir dövrünə aid nekropollar aşkar edilmişdir. Bunlardan Şəmkir rayonu ərazisindəki Zəyəmçay, Tovuz rayonunda Tovuzçay, Ağstafa rayonu ərazisində Həsənsu nekropolu (10, 100-106), Goranboy rayonu ərazisində yerləşən Muncuqlutəpə nekropolu (9, 4-20) və s. abidələrdə geniş miqyaslı arxeoloji qazıntı işləri aparılaraq maraqlı elmi nəticələr əldə edilmişdir.

Mucuqlutəpə nekropolu Goranboy rayonunun Tatarlı kəndi ərazisində yerləşir. Nekropol 2007-ci ildə tərəfimizdən aşkar edilmişdir. Ərazisi 2 ha-ya qədərdir. Nekropolda 50-dən artıq qəbirin olduğu təxmin edilir.

Nekropolda bəzi qəbirlərin üst daşları görünsə də, əksəriyyətinin üst örtüyü görünür. Onların üzərini müxtəlif qalınlıqlı torpaq təbəqəsi örtmüşdür. Amma, bəzi qəbirlər də var ki, (torpaq qəbirlər) onların üst daşları ümumiyyətlə yoxdur.

Nekropolun yerləşdiyi alçaq-maili təpənin üstündə qəbirlər bir-birinə yaxın məsafədə olub, çox sıx yerləşdirilmişlər. Muncuqlutəpə nekropolunda 12 qəbir qazılıb tədqiq edilmişdir. Qəbirlər zəngin maddi mədəniyyət nümunələrinə malikdirlər (şək. 1,3-6).

Qəbirlərdən birində (4 sayılı) qoşa dəfn həyata keçirilmişdir. Skeletlərin və arxeoloji materialların təhlilinə əsasən qəbirdəki skeletdən biri kişiyə digəri isə qadına, çox gümün ki, onun xanımına aiddir. Dəfn edilmiş kişinin başı qadının dizlərinə söykənmişdir. Kişi skeletinin qarşısından 2 ədəd tunc qında-qabda dəmir xəncər, Qadının baş hissəsində isə çox zövqlə hazırlanmış tunc saç sancağı və zəngin bəzək əşyaları aşkar edilmişdir (şək. 5,5). Buradan həmçinin Azərbaycanda bu günə kimi çox nadir rast gəlinən Assuriya tipli şirli saxsı qab (nəlbəki) aşkar olunmuşdur.

Nəlbəki formasında hazırlanmış saxsı qabın üzəri beş guşəli ulduz və səma təsviri ilə olduqca zövqlə hazırlanmışdır. Qabın üst və içəri hissəsinə çox dəqiqliklə çəkilmiş təsvirlər xüsusi məna kəsb edir (şək. 2,8-9).

Nekropolun arxeoloji materialları içərisində keramika məmulatı xüsusi yer tutur və onlar bilavasitə nekropoldakı qəbirlərin tarixləndirilməsində xüsusi rola malikdirlər. (şək. 3, 1-12).

Nekropoldan zəngin metal məmulatı aşkar edilmişdir. Bunlara 6 ədəd dəmir, (2 ədədi tunc qında-qabda) xəncər, 1 ədəd tunc xəncər (şək. 4,7-8). 1 ədəd tunc dingə (alınlıq) 1 ədəd tunc saç sancağı, 5 ədəd tunc iynə, 12 ədəd aypara formalı tunc asma, 40-a qədər tunc düymə və piləyi, 2000-dən artıq muncuq və digər arxeoloji materialları aid etmək olar.

Aşkar edilmiş arxeoloji materialların müqaisəli təhlilinə əsasən Muncuqlutəpə nekropolunu ilk dəmir dövrünə e.ə IX-VIII əsrlərə aid edə bilərik.

Arxeoloji materialların təsnifatı

Goranboyun son tunc-ilk dəmir dövrünə aid qəbir abidələrində aparılan arxeoloji qazıntılar nəticəsində aşkar edilmiş arxeoloji materialları funksiyalarına və işlənmə prinsiplərinə əsasən üç qrupa bölmək mümkündür.

- Məişətdə istifadə edilən əşyalar
- Silahlar
- Bəzək əşyaları

Məişət əşyaları. Buraya əsasən müxtəlif funksiyalar daşıyan əşyalar daxildir. Misal olaraq gil qabları, tunc bıçaqları, iynə və bizləri və s. göstərə bilərik. Məişətdə istifadə edilən əşyalar içərisində birinci yeri saxsı qablar tutur ki, bunlar da müxtəlif ölçülü və məzmunludurlar.

Qəbirlərə qoyulan qablar adətən mərhumun ətrafına yerləşdirilirdi. Bəzən bir-birinin üzərinə qoyulmuş keramika nümunələrinə də rast gəlinir. Goranboyun bəhs edilən dövrə aid qəbir abidələrindən aşkar edilən saxsı qab nümunələri müxtəlif ölçülü və təyinatlı olub, zərifliyi, özünəməxsusluğu və naxışların üslubuna və ya müxtəlifliyinə görə bir-birindən fərqlənir. Qəbirlərdən tapılan saxsı qabların saxlanma səviyyəsi də eyni deyildir. Onların bəzilərinə çox keyfiyyətli və bütöv halda rast gəlinirdi, bəzilərinə dağılmış və torpaqdan götürülə

bilməyəcək dərəcədə keyfiyyətsiz vəziyyətdə rast gəlinmişdir.

Qəbirlərə qoyulan qabların miqdarı ehtimal ki, dəfn olunmuş şəxsin sağlığında ictimai və iqtisadi vəziyyətindən asılı olmuşdur. Çox hallarda gil qablara boş, bəzi hallarda isə ərzaq qalıqları ilə birgə təsadüf edilir. Bu adətin dini inam kəsb etməsi və dəfn adəti ilə bağlılığı şübhəsizdir.

Bu dövrə aid gil qabların əksəriyyətini dulusçuluq dəzgahında düzəldilmiş qablar, müəyyən yeri isə əldə hazırlanmış qablar təşkil edir (12).

Rayon ərazisində tədqiq edilən qəbirlərdən naxışları ağ maddə ilə minalanmış (inkrustasiya) qablara nadir halda rast gəlinir. Əsasən Rüstəmli kurqanı və Muncuqlutəpə nekropolundan aşkar olunmuş saxsı qablar içərisində inkrustasiyalı qablara daha çox rast gəlinir (şək. 2,12).

Şəmkir rayonu ərazisində yerləşən Zəyəmçay nekropolu qəbirlərindən də eyni tip saxsı məmulatı aşkar edilmişdir (16).

Goranboyun son tunc-ilk dəmir dövrünə aid qəbir abidələrindən aşkar olunmuş saxsı qabların oxşarları bütün Şərqi və Mərkəzi Qafqazı əhatə edirlər (22). Belə qablara Qərbi Azərbaycanın (indiki Ermənistan) Göyçə gölü hövzəsi, Gürcüstanın Samtavr qəbristanlığı (26), Azərbaycanın Muğan çölləri, Talış dağları ətəkləri, Abşeron (24, 81-94) və b. yerlərdə geniş rast gəlinmişdir. Bu qabların üzəri yaxşı cilalanaraq hamarlanmış, çox vaxt batıq xətlər və zolaqlarla, sünbülvari naxışlarla və novlarla bəzədilmişdir.

Tunc əşyalar qrupuna müxtəlif tip silahlar, bıçaq, qolbağ, iynə, düymə və biz daxildir.

Silahlar. Goranboyun son tunc-ilk dəmir dövrünə aid qəbristanlıqlarından əldə edilmiş avadanlıqlar içərisində əsas yerlərdən birini silahlar tutur. Onların böyük əksəriyyəti metaldan hazırlanmışdır (şək. 4,5-10).

Say etibarilə ox ucları çoxluq təşkil edir. Rütəmli, Səfikürd, İlanlıtəpə, Uzunrəmə kurqanlarında və Muncuqlutəpə nekropolunda ox uclarına təsadüf olunmuşdur. Bəzi ox uclarının tiyə hissəsində ağaca bağlamaq üçün istifadə olunmuş nazik dəridən gön sarıntısı qalmışdır. Göstərilən ox ucları Qarabağın Qarabulaq (5 saylı), Sarıçoban kurqanında, Mingəçevirdə və digər abidələrdə tapılmışdır.

At əsləhələrinə yalnız Rüstəmli kurqanında rast gəlinmişdir.

Qəbir abidələrindən dövrünə görə inkişaf etmiş və müəyyən məqsədlər üçün işlədilmiş silahlar əldə edilmişdir. Bu silahları aşağıdakı kimi qruplaşdırma bilirik:

-uzaqvuran silahlar, hücum silahları, müdafiə silahları.

Rayon ərazisində aşkar edilmiş kurqan və nekropollardan yuxarıda sadələdiyimiz silah nümunələri aşkar edilmişdir. Goranboy rayonu ərazisində Rüstəmli kurqanından iki qanadlı hərbi yaba, xəncər, nizə və ox ucluğu, Borsunlu kurqanlarında xəncər və ox ucları, Muncuqlutəpə nekropolundan isə xəncərlər və ox ucluqları aşkar edilmişdir (şək. 4,5-10).

Tunc yaba yalnız Rüstəmli kurqanından aşkar edilmişdir. İki dişli hərbi yabanın saplağı borulu hazırlanmışdır. Belə yabalar Azərbaycanın digər abidələrindən Şəmkir, Xanlar, Uzuntəpə və digər abidələrdən aşkar edilmişdir

Bəzək əşyaları. Aparılan arxeoloji qazıntılar zamanı son tunc-ilk dəmir dövrünə aid qəbir abidələrindən çoxlu sayda bəzək əşyaları aşkar edilmişdir.

Onların hazırlandığı materialların təyinatına görə müxtəlifdirlər. Bu nümunələrin hansı məqsəd daşması onların qəbirdə insan skeletinin hansı hissəsində yerləşməsi ilə müəyyən olunur. Bəzək əşyaları adətən mərhumun baş, sinə, bel hissələrində, qol və barmaq sümükləri üzərində təsadüf olunur (şək. 4,11-12).

Aşkar edilən baş bəzəkləri əsasən dingələr, dairəvi lövhələr, sırgalar, saç boruları, asmalar, muncuqlar və s. ibarətdir (şək. 5,1-12).

Bəzək əşyaları içərisində qızıldan hazırlanmış əşyalar xüsusilə diqqəti cəlb edir. Qızıl bəzək əşyaları Rüstəmli və İlanlıtəpə kurqanlarından aşkar olunmuşdur.

Dəfn adətləri

Xocalı-Gədəbəy mədəniyyətinin yayıldığı başlıca ərazilərindən biri olan Goranboy rayonu ərazisində aparılan arxeoloji tədqiqatlar göstərir ki, burada son tunc-ilk dəmir dövərində yaşayan əhali arasında müxtəlif dəfn adətləri yayılmışdır. Bu dəfn adətlərinin öyrənilməsi və təhlili bölgənin qədim əhalisinin dini dünyagörüşü, ictimai münasibətləri, mənəvi mədəniyyətləri, mədəni-iqtisadi əlaqələri barədə əhatəli məlumatlar əldə etməyə imkan verir.

Mərhumun xüsusi təntənə ilə basdırılması, qəbirlərə ərzaq və s. Avadanlıq qoymaq adəti yalnız ölümlərin diriləcəyinə inamın yaranması ilə əlaqədar olmuşdur (14, 235-251).

Azərbaycanın digər yerlərində olduğu kimi, Goranboy ərazisində yaşayan qədim sakinlərin də ictimai, iqtisadi vəziyyətlərinə və ideoloji görüşlərinə uyğun müxtəlif formalarda dəfn mərasimləri olmuşdur. Dəfn mərasimləri cəmiyyətin ideologiyası ilə bağlı olduğu üçün qəbirlərin quruluşu və skeletlərin vəziyyəti dəfn olunmuş şəxslərin dini etiqad və baxışlarını, qəbirlərə qoyulan avadanlıqlar isə bu dövrdə yaşamış insanların ictimai-iqtisadi və mədəni səviyyəsini öyrənmək üçün qiymətli yadigarlardır. Eneolit dövərindən başlayaraq ta xristianlığın qəbuluna qədərki dövr ərzində demək olar ki, Azərbaycanın hər yerində ölümləri sıx və ya yarımbükülü, əlləri üzünə tərəf basdırılmışdır (14, 235-251).

E.ə, II minilliyin sonu-I minilliyin əvvəllərinə aid olan qəbir abidələri bölgədə yaşamış qəbilə və tayfaların dəfn adətlərini öyrənmək üçün əsas mənbələrdir. Goranboyda tədqiq edilmiş qəbir abidələrinin tədqiqi, onların digər həmdövr qəbir abidələri ilə müqaisəli təhlili, onların son tunc-ilk dəmir dövri əkinçi və maldar tayfalarına məxsus olmasını bir daha təsdiq etməklə yanaşı onların dini inancları və dəfn adətləri barədə tutarlı elmi məlumatlar əldə etməyə imkan vermişdir. Dəfn adətlərində müxtəliflik isə bölgənin qədim sakinlərinin ibtidai dini təsəvvür və inanclarından xəbər verir. Gəncə-Qazax bölgəsinin qədim tayfalarının malik olduğu dəfn adəti Xocalı-Gədəbəy mədəniyyətinə mənsub olan Azərbaycanın qədim tayfalarının dəfn adətləri ilə eynidir.

Yuxarıda qeyd etdiyimiz faktlardan belə nəticəyə gəlmək olur ki, dəfn adətlərinin yaranması qədim insanların ölüm və həyat anlayışı haqqında ilk təsəvvürlərinin formalaşması ilə bağlıdır. Dəfn adətlərinin hərtərəfli təhlili cəmiyyətin siyasi-iqtisadi inkişafı prosesində bəzi mübahisəli və qaranlıq məsələlərin həllinə kömək etdiyi kimi, həmin dövr insanların dini dünyagörüşünün öyrənilməsində də mühüm rol oynayır.

Qəbirlərdə mərhumun dəfn olunma istiqaməti, vəziyyəti, avadanlığın sayı, onların yerləşdirilməsi və s. kimi məsələlər həmin dövr insanların dini dünya

görüü, ictimai münasibətləri, mənəvi mədəniyyəti, mədəni-iqtisadi əlaqələrinin öyrənilməsində böyük əhəmiyyətə malikdir.

Muncuqlutəpə nekropolunda tədqiq edilmiş 12 qəbirə əsasən buradakı qəbirlər və dəfn adətləri haqqında fikir söyləmək mümkündür. Tədqiq edilmiş qəbirlərin hamısı üçün xüsusi qəbir kamerası qazılmışdır. Qəbirlərin üzəri ağac tirlərlə örtülmüşdür. Qəbirin üst örtüyü əsasən torpaqdan ibarətdir. Lakin tək-tək çay daşlarına da təsadüf olunur. Bəzi məzarlarda parçalanıb dəfn etmə adəti mövcud olmuşdur.

Bütün qəbirlərdə zəngin qəbir avadanlığı aşkar edilmişdir. Ən çox rast gəlinən material isə saxsı məmulatıdır. Keramika məmulatı olduqca nəfis hazırlanmış, üzərləri zövqlə naxışlanmışdır. Diqqət çəkən məqam isə bəzi sınımış qabların bərpa edilərək qəbirə qoyulmasıdır. Qablar xüsusi bərkidici maddə-bitum ilə bərpa edilmişdir. Qabların bərpa edilməsinin xüsusi dəfn adəti olduğunu düşünürük. Belə ki, kifayət qədər zəngin saxsı məmulatının qoyulduğu qəbirə bir və ya iki sınımış saxsı qabın bərpa edilərək qoyulmasına ehtiyac olmazdı. Həm də bərpa edilən qablar ən keyfiyyətli hazırlanmış qablardır. Fikrimizcə qabların sındırılaraq təkrar bərpa edilməsi ölmüş insanın təkrar diriləcəyi inamı ilə izah edilə bilər.

Digər maraqlı məqam 6 N-li qəbirdə 3 ədəd orta ölçülü bardağın gövdə hissəsində diametri 1,5-2,5 sm olan oyuq-deşiyin açılmasıdır. Bu da nekropoldakı dəfn adəti ilə izah edilə bilər.

Qəbirlərdən birində (10 N-li) olduqca zövqlə hazırlanmış qara rəngli bardağın çiyin hissəsində ilan təsvirinə rast gəlinmişdir. Qabın çiyin hissəsini əhatə edən ilan təsviri batıq-kanalvari xətlə hazırlanmış, təsvirin kənarları ağ maddə ilə inkrustasiya edilmişdir. İlanın baş formasına əsasən təsvirin gürzə ilanı əks etdirdiyini söyləyə bilərik. Qeyd etmək lazımdır ki, Gürzə regionun ən təhlükəli zəhərli ilanıdır(şək. 5,2).

Qəbirlərdən birində (4 saylı) olduqca zövqlə hazırlanmış Assuriya tipli saxsı qab aşkar edilmişdir. Nəlbəki formalı saxsı qabın üzərinə 5 guşəli ulduz və səma təsviri həkk olunmuşdur.

İstər həndəsi, istərsə də heyvan təsvirləri olan keramika nümunələri eyni dövrdə, həm Sibir, həm də Mərkəzi Avropanın müxtəlif abidələrində də aşkar olunmuşdur (23, 10-11).

Rayon ərazisində maraqlı dəfn adətlərindən biri bəzi qəbirlərə obsidian parçalarının qoyulmasıdır. Bir qayda olaraq bu obsidian parçalarından əksəriyyətinin üzərində heç bir işlənmə izləri yoxdur və onlar qəbirlərə hər hansı bir alət kimi yox dəfn adətinə uyğun olaraq qoyulmuşdur.

Rayon ərazisində aşkar edilən qəbir abidələrindən çoxlu bəzək əşyaları aşkar edilmişdir. Onlar hazırlanmışları materiallara görə müxtəlifdirlər. Bu nümunələrin hansı məqsəd daşması onların skeletin hansı hissəsində yerləşməsi ilə müəyyən olunur. Bəzək əşyalarını daşdıqlar vəzifələrinə görə bir neçə qrupa bölmək olar. Onlar baş, boyun, döş və ya sinə, qol bəzəklərindən ibarətdir [25, 74-89].

Yuxarıda söylənilən bütün fikirləri yekunlaşdıraraq belə qənaətə gəlmək olar ki, Goranboyun son tunc-ilk dəmir dövrü tayfaları maraqlı dəfn adətinə malik olmuşlar. Rayon ərazisində gələcəkdə aparılacaq arxeoloji tədqiqatlar zamanı daha maraqlı elmi nəticələrin əldə ediləcəyinə ümid edirik.

ƏDƏBİYYAT

1. Aslanov Q.Q., Kəsəmənli H.P. Xaçbulaqdan tapılan bəzi tunc silahlar haqqında // Azərb. SSR EA-nın xəbərləri. Tarix, fəlsəfə, hüquq seriyası, 1976, № 2, s.75-82
2. Aslanov Q.Q. Gədəbəy rayonunda son tunc dövrünə aid arxeoloji tapıntılar // AMM, 1980, c. IX, s. 48-59
3. Aslanov Q.Q. Azərbaycanın tunc təbərzin baltaları (son tunc-ilk dəmir dövrü). Bakı: Elm, 1982, 68 s.
4. Cəfərov H.F. Azərbaycan e.ə. IV minilliyin axırı- I minilliyin əvvəllərində (Qarabağın Qarqarçay və Tərtərçay hövzələrinin materialları əsasında). Bakı: Elm, 2000, 187 s.
5. B.Cəlilov, A.Ələsgərov. Goranboy və Göygöl rayonları ərazisində aparılan arxeoloji tədqiqatlar. Azərbaycanda Arxeoloji tədqiqatlar 2008. Bakı 2008. s. 41-43.
6. B.M.Cəlilov, A.S.Ələsgərov. Göygöl-Goranboy rayonlarında aparılan arxeoloji tədqiqatların yekunlarına dair (Göygöl-Goranboy rayonları). Azərbaycanda Arxeoloji tədqiqatlar 2009. Bakı 2010. s. 94-95
7. B.M.Cəlilov, N.Ə.Axundova, T.Ə.Mirzoyeva. Göygöl-Goranboy arxeoloji ekspedisiyasının 2013-2014-cü illərdə apardığı arxeoloji tədqiqatlara dair (Goranboy rayonu). Azərbaycanda Arxeoloji tədqiqatlar 2013-2014. Bakı 2015. s. 133.
8. Müzəffər Hüseynov, Anar Ağalarzadə. Goranboy arxeoloji ekspedisiyasının apardığı arxeoloji qazıntıların nəticələrinə dair. Azərbaycanda Arxeoloji tədqiqatlar 2008. Bakı 2008. s. 36-11.
9. M.M.Hüseynov. Naftalan-Goranboy arxeoloji ekspedisiyasının apardığı arxeoloji tədqiqatlar. Azərbaycanda Arxeoloji tədqiqatlar 2009. Bakı 2011. s. 74-75
10. Hüseynov. M.M. Nəcəfov Ş.N. Həsənsu nekropolunda arxeoloji tədqiqatlar. Azərbaycan Arxeologiyası və Etnoqrafiyası. Bakı 2013. S.100-106.
11. M.M.Hüseynov. Naftalan-Goranboy arxeoloji Ekspedisiyasının 2015-2016-cı illərdə apardığı arxeoloji tədqiqatlar haqqında. Azərbaycanda Arxeoloji tədqiqatlar 2015-2016. Bakı 2017. S. 145-150.
12. Xəlilov C.Ə. Qərbi Azərbaycanın tunc dövrü və dəmir dövrünün əvvəllərinə aid arxeoloji abidələri (Şamxor və Zəyəm çayları hövzələri). Bakı: Azərb. SSR EA nəşriyyatı, 1959, 171 s.
13. Kəsəmənli H.P. Xaçbulaq daş qutu qəbirləri haqqında // AMM, 1965, c.VI, s.32-43.
14. Qazıyev S.M. Qəbələ ərazisinin qədim dəfn mərasimləri haqqında // AMM, 1965, c. VI, s. 235-251
15. Q. Qoşqarlı, S.Aşurov. N.Müseyibli. Borsunlu kurqanı. Bakı, 2003.
16. Müseyibli N.Ə., Ağayev Q.H., Kvaçidze V.A. Zəyəmçay nekropolunda BTC və CQBK arxeoloji ekspedisiyası tərəfindən 2003-cü ildə aparılmış arxeoloji qazıntı işlərinin elmi hesabatı. 2003, 141 s.
17. Nərimanov İ.N. Gəncəçay rayonunun arxeoloji abidələri (ən qədim zaman-

- lardan dəmir dövrünün əvvəllərinə qədər). Bakı: Azərb. SSR, EA nəşr-tı, 1958, 142 s.
18. Археологические исследования Э.А.Реслера в Елизаветпольской губернии в 1901 г. // Изв. ИАК, 1905, вып.16, с.1-26.
 19. Алекперов А.К. Крашенная керамика Нахичеванского края и Ванское царство // СА, 1937, №4, с.249-263.
 20. Гуммель Я.И. Археологические раскопки в районах Азербайджанской ССР // Изв. Аз.ФАН, 1939, №3, с.61-67. Гуммель Я.И. Погребальный курган (№1) около Еленендорфа Азербайджанской ССР. Баку: Изв. Аз. ГНИИ, 1931, 55 с.
 21. Гуммель Я.И. Археологические раскопки в районах Азербайджанской ССР // Изв. Аз.ФАН, 1939, №3, с.61-67. Гуммель Я.И. Погребальный курган (№1) около Еленендорфа Азербайджанской ССР. Баку: Изв. Аз.ГНИИ, 1931, 55 с.
 22. Гусейнова М.А. Керамика Восточного Закавказья эпохи поздней бронзы и раннего железа (XIV-IX вв. до н.э.). Баку: Элм, 1989, 126 с.
 23. Гусейнова М.А. О декоре инкрустированной керамики эпохи поздней бронзы и раннего железа / Итоги полевых археологических и этнографических исследований за 1972 год в Азербайджанской ССР. Тезисы. Баку: Элм, 1973, с.10-11.
 24. Джафарзаде И.М. Археологические разведки на Апшероне // Изв. АН Аз.ССР, 1948, №6, с. 81-94
 25. Ивановский А.А. По Закавказью // МАК, М.: 1911, вып. VI, с.85-184, XVI табл.
 26. Ломтатидзе Г.А. Археологические раскопки в древнегрузинской столице Мцхета. Тбилиси: Изд-во АН Груз.ССР, 1955, 116 с.
 27. Пиотровский Б.Б. Археология Закавказья с древнейших времен до первого тысячелетия до н.э. Курс лекции. Л.: Изд-во ЛГУ, 1949, 131 с.
 28. Nagel V., Ştrommenger Y. Qalakənd (Cənubi Qafqazın Kirovabad (Yelizavetpol) ərazisində erkən dəmir dövrünün arxeoloji tapıntıları). Bakı: Diplomat, 1999, 223 s.

Muzaffar Maqsud oğlu Hüseynov

LATE BRONZE-EARLY IRON AGE GRAVE MONUMENTS AND BURIAL CUSTOMS OF GORANBOY

SUMMARY

The late Bronze-early Iron Age, covering the XIV-VIII centuries, differs distinctly from previous periods. Beginning from the mid of the 2 nd millennium B.C, the social and property inequality within the community steps to its highest stage of development.

Rich material culture samples were revealed during the study of numerous grave monuments discovered in Goranboy district of Ganja-Gazakh region of Azerbaijan.

Due to the results of archaeological excavations, along with the socio-political life of the era, we can speak about the natural and geographical conditions and climate of that period.

Grave monuments, which are very interesting in terms of studying our ethnic, economic, spiritual and political history, also enable us to follow the rooted processes that take place in the life of society.

Grave monuments are different in types and are more suited to natural and geographical conditions.

Dozens of kurgans, stone boxes, soil graves were explored and interesting information on burial customs was collected.

Among the numerous archaeological monuments located in the region, the grave monuments belonging to the late Bronze-early Iron Age are important in particular. Large archeological researches were carried out in the area of the region related to the period- the kurgans of Tatarli, Rustamli, Safikurd, Borsunlu, Qarqujaq, Shadyli, Qaradaghli and MunjuqluTepe necropolis and Qarqujaq stone capped graves.

Kurgans in the territory of Goranboy district are commonly found in the areas near the river and ancient valley beds, in the vicinity of settlements. The grave monuments are widely spread mainly in the foothills of the district - in Kurekchay, Qazanbulaq, Goranchay, Qarachay, Eski dere, Hajaly aryk and other areas. Kurgans are quite dense in the mentioned area.

Owing to archaeological excavations carried out in late Bronze-early Iron Age grave monuments of Goranboy numerous material culture patterns have been revealed. These archeological materials can be divided into three groups based on their function and principles of development.

- Household items
- Weapons
- Decorations (if it is precious – jewelry)

Summarizing all the above-mentioned ideas, it can be concluded that late Bronze-early Iron Age tribes of Goranboy had an interesting burial customs.

Музаффар Магсуд оглы Гусейнов

**МОГИЛЬНЫЕ ПАМЯТНИКИ И ПОГРЕБАЛЬНЫЕ ОБРЯДЫ
ГЕРАНБОЙСКОГО РАЙОНА ПЕРИОДА ПОЗДНЕЙ
БРОНЗЫ-РАННЕГО ЖЕЛЕЗА**

РЕЗЮМЕ

Период поздней бронзы-раннего железа, охватывающий XIV-VIII вв. до н.э. по многим признакам резко отличается от предыдущих периодов. Начиная со второй половины II тысячелетия социальное и имущественное неравенство вступает в самый высший этап своего развития.

Во время исследования многочисленных могильных памятников на территории Геранбойского района, находящегося в Гянджа-Газахском регионе Азербайджана были обнаружены богатые образцы материальной культуры.

Могильные памятники, чрезвычайно интересные, с точки зрения изучения нашей этнической, экономической, духовной и политической истории, в то же время позволяют последовательно проследить коренные процессы, происходящие в жизни общества.

Среди многочисленных археологических памятников, расположенных на территории района, могильные памятники периода поздней бронзы-раннего железа занимают особенное место. На таких памятниках, как Татарлинские курганы, Рустамлинские курганы, Сафикурдские курганы, Борсунлинские курганы, Гаргуджагские курганы, Шадылинские курганы, Гарадагские курганы, Мунджуглутепинский некрополь и Гаргуджагские каменные ящики, находящихся на территории Геранбойского района и относящихся к указанному периоду, были проведены широкие археологические исследования.

Завершая все вышесказанное можно сделать вывод, что у племен обитавших на территории Геранбоя в период поздней бронзы-раннего железа, были интересные погребальные обряды.

1

2

3

4

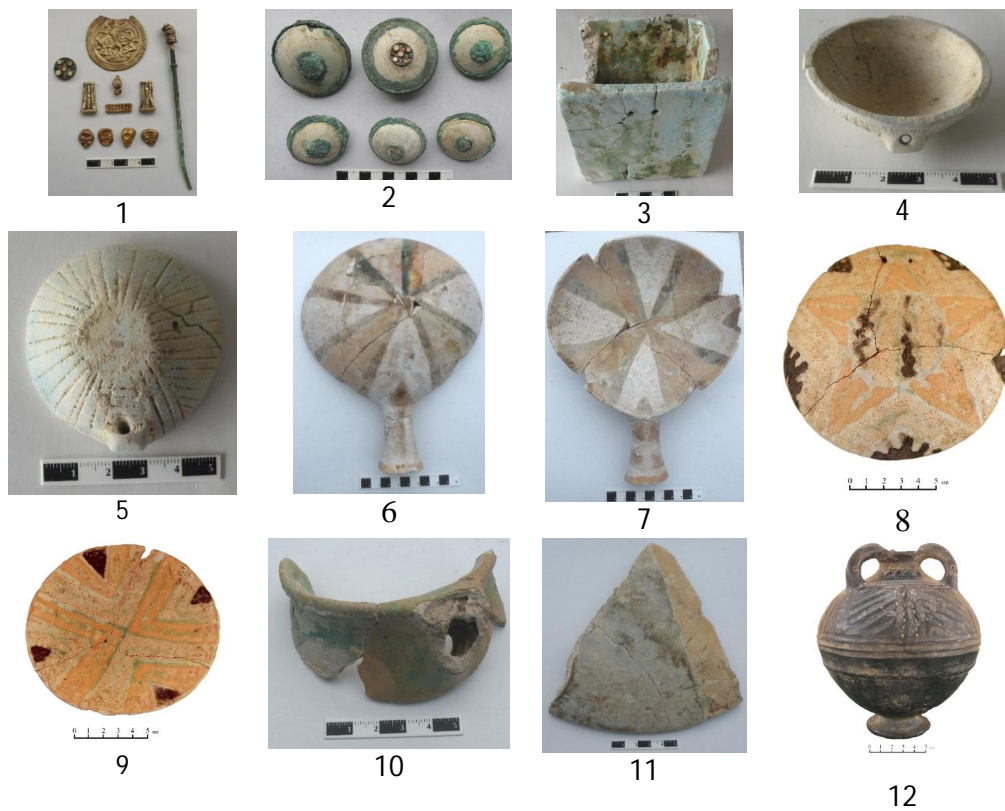

5

6

Şəkil 1.

Şəkil 2.

Şəkil 3.

Şəkil 4

Şəkil 5